

تفسیر

عقوب صحرانی

به اتمام:

دکتر منعمی محمدی - لیلای حامی

دیرایش عربی: دکتر تبول علی نیا

سرشناسه:	چرخ، به‌قوت بن‌عشاق، ۱۳۶۲ - ۸۵۱ ق.
عنوان قرارداد:	نفس چرخ.
عنوان و نام پدیدآور:	نفس چرخ به‌قوت چرخ / به اهتمام حسنعلی محمدی، لیلا حماسی؛ ویرایش عربی: بتول علی‌نیا تهران: نشر فراتاب، ۱۳۸۷. ۳۲۰ ص.؛ نمونه ISBN: 978-964-7964-37-1
مشخصات نشر:	فید
مشخصات ظاهری:	کتابنامه به صورت زیرنویس.
شابک:	نمایه
ولسیت فهرست‌نویسی:	تفسیر اعلیٰ سنت .. قرن ۹ ق.
پادداشت:	محمدی، حسنعلی، ۱۳۳۷ -
پادداشت:	حماسی، لیلا
موضوع:	علی‌نیا، بتول، ۱۳۱ -
کتابخانه افزوده:	گردآورنده.
کتابخانه افزوده:	گردآورنده.
کتابخانه افزوده:	علی‌نیا، بتول، ۱۳۱ -
رده‌بندی کنگره:	۱۳۸۷ ج ۲ / BP۹۶
رده‌بندی دی‌رجی:	۲۹۷/۱۷۲۲
شماره کتابشناسی ملی:	۱۳۷۰۹۱۲

تفسیر نفس چرخ

به اهتمام:

دکتر حسنعلی محمدی - لیلا حماسی

فراتاب: ناشر ◇ ویراستار عربی: دکتر بتول علی‌نیا

اول - ۱۳۸۷: نوبت چاپ ◇ طراحی جلد: حسین یوزباشی

۲۰۰۰ نسخه: شمارگان ◇ حروفنگاری: سهیلا کرانه‌زاده

ISBN: 978-964-7964-37-1 ◇ شابک: ۱ - ۳۷ - ۷۹۶۲ - ۹۶۲ - ۹۷۸

حق چاپ محفوظ است

مرکز پخش:

تهران: فلکه دوم تهرانپارس، خیابان ناهیدی، خیابان زهدی، بالاتر از میدان

والفجر، پلاک ۸۵ دفتر مرکزی انتشارات فراتاب.

۷۷۷۸۱۷۳۴: تلفن ◇ همراه: ۱۸۹۶۴۲۲-۰۹۱۲

تومان ۴۵۰۰: قیمت

هدیه به روح پاک و آسمانی پدرم «حاج ترابعلی محمدی»
که عاشق حق بود، مردانه زنیست و عاشقانه مرد.
همتت بدرقه راه پدر ای خداترس و خودآگاه پدر
از غم سوختن و رفتن تو می کشم آه پدر آه پدر
ح.م. پرواز

فہرست

۱۱	● مقدمہ: شرح حال یعقوب چرخى
۱۳	□ علم تفسیر
۱۷	□ ترتیب و شیوہ نگارش این تفسیر
۲۵	□ سورة الملك
۵۱	□ سورة القلم
۶۷	□ قصه یونس عليه الصلوة والسلام
۷۱	□ سورة الحاقة
۷۲	□ قصه صالح پیغمبر صلوة الله على نبینا و عليه الصلوة والسلام
۷۶	□ قضه ی عادیان
۷۸	□ قضه لوط پیغامبر علیه السلام
۹۱	□ سورة المعارج
۱۰۱	□ سورة نوح (ع)
۱۰۱	□ قضه نوح علیه السلام
۱۱۱	□ سورة الجن
۱۲۵	□ سورة المزمل
۱۳۷	□ سورة المدثر
۱۴۷	□ سورة القيمة

۱۵۲	.....	سورة الذّهر	☐
۱۶۲	.....	سورة المرسلات	☐
۱۶۹	.....	سورة النبأ	☐
۱۷۹	.....	سورة التّازعات	☐
۱۸۲	.....	قصه فرعون	☐
۱۸۹	.....	سورة عبس	☐
۱۹۵	.....	سورة الكورث	☐
۲۰۱	.....	سورة الانفطار	☐
۲۰۵	.....	سورة المطففين	☐
۲۱۱	.....	سورة الإنشقاق	☐
۲۱۷	.....	سورة البروج	☐
۲۲۲	.....	سورة الطّارق	☐
۲۲۷	.....	سورة الأعلى	☐
۲۳۱	.....	سورة الغاشية	☐
۲۳۵	.....	سورة الفجر	☐
۲۴۱	.....	سورة البلد	☐
۲۴۵	.....	سورة الشمس	☐
۲۴۷	.....	سورة اللیل	☐
۲۵۱	.....	سورة الضّحی	☐
۲۵۵	.....	سورة الم نشرح	☐
۲۵۹	.....	سورة التّین	☐
۲۶۱	.....	سورة العلق	☐
۲۶۵	.....	سورة القدر	☐
۲۶۹	.....	سورة البینة	☐
۲۷۳	.....	سورة زلزلت	☐
۲۷۷	.....	سورة العاديات	☐
۲۷۹	.....	سورة القارعة	☐
۲۸۱	.....	سورة التّكاثّر	☐

مرکز تحقیقات علوم قرآنی

۲۸۳	.....	سورة العصر	☐
۲۸۵	.....	سورة الهمزة	☐
۲۸۷	.....	سورة الفيل	☐
۲۹۱	.....	سورة قريش	☐
۲۹۳	.....	سورة الماعون	☐
۲۹۵	.....	سورة الكوثر	☐
۲۹۷	.....	سورة الكافرون	☐
۲۹۹	.....	سورة النصر	☐
۳۰۱	.....	سورة تبت	☐
۳۰۳	.....	سورة الاخلاص	☐
۳۰۵	.....	سورة الفلق	☐
۳۰۷	.....	سورة الناس	☐
۳۰۹	.....	خاتمه	●
۳۱۱	.....	فهرست اشخاص	●
۳۱۶	.....	فهرست كتب	●
۳۱۷	.....	فهرست اشعار فارسی	●
۳۲۰	.....	فهرست اشعار عربی	●

مکتبہ اسلامیہ کراچی

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

مقدمه

شرح حال یعقوب چرخى

یعقوب چرخى از عارفان قرون هشتم و نهم هجرى و از پیشوایان فرقه نقشبندیه بوده است. در شرح زندگى او نوشته‌اند: یعقوب فرزند عثمان فرزند محمود فرزند محمد غزنوى، معروف به چرخى عارف ایرانی است که در روستای چرخ - بر سر راه کابل به غزنه - زاده شد و نسبتش را سرورى نیز یاد کرده‌اند. وفات او را سال ۸۵۱ ق در حصار شادمان ذکر نموده‌اند که امروزه در نزدیکی شهر دوشنبه تاجیکستان زیارتگاه مردم تاجیک می‌باشد.

او دانش‌های ابتدایی را در زادگاهش از پدر خود فرا گرفت؛ سپس برای ادامه تحصیل به هرات و مصر سفر کرد. در مصر با شیخ زین‌الدین خوافى، شاگرد مولانا شهاب‌الدین سیرامى همراه بود. برای ارشاد نزد بهاء‌الدین نقشبند^۱ رفت و بهاء‌الدین

---

۱. بهاء‌الدین نقشبند (۷۱۸-۷۹۱ ق) اهل بخارا را به اشنباه سر سلسله‌ی طریقت نقشبندیه، که تا زمان وی خواجهگان یا خواجهگانیه نامیده می‌شد و از زمان او تا خواجه عبیدالله احرار، نقشبندیه نام داشت دانسته‌اند؛ در حالی که این طریقت سه سده پیش از او به دست شیخ ابو علی فضل بن محمد فارمدی، خواجه ابویعقوب یوسف همدانی و خواجه عبدالخالق غجدوانی (پایه‌گذار اصلی طریقه‌ی خواجهگان) بنیاد شده بود. بهاء‌الدین در حقیقت مصلح و نوآور سلسله‌ی خواجهگان به شمار می‌آید.

[به نقل از دانشنامه ادب فارسی - ادب فارسی در آسیای میانه ص ۲۰۴]

تربیت او را به جانشین خود علاءالدین عطار واگذار کرد. یعقوب به چغانیان نزد علاءالدین رفت و تا پایان زندگانی مرادش در آن جا پیش او ماند. چندی نیز در شیراز نشیمن داشت.

یعقوب چرخ‌ی از پیشوایان پرآوازه‌ی سلسله‌ی نقشبندیه و مرشد عارف نامی، خواجه عبیدالله احرار بود. وی آثاری چند به فارسی دارد. از آثارش: تفسیر یعقوب چرخ‌ی که تفسیر کوتاه قرآن است و نخستین بار در ۱۸۷۰ میلادی در لاهور و پس از آن چندین بار منتشر شده است (این کتاب تفسیر بی‌نقطه و تفسیر کلام ربانی نیز نام دارد)؛ رساله انسیه در سخنان و مناقب شیخ بهاءالدین نقشبند و مقامات سلسله‌ی نقشبندیه (اسلام‌آباد، ۱۹۷۸) نی‌نامه (رساله نایبه) که شرح مثنوی معنوی است (کابل ۱۳۳۶ ق)؛ رساله ابدالیه در مناقب، مراتب و درجات اولیاءالله (اسلام‌آباد ۱۹۷۸ م)؛ رساله‌ی غراء فی شرح اسماء الحسنى (اسلام‌آباد، ۱۹۸۵ م). وی شعر نیز می‌سرود. یک رباعی از او در هفت اقلیم آمده است.^۱

مدرسه مولانا یعقوب چرخ‌ی در شهر دوشنبه دارای ۱۳۰ طلبه می‌باشد. این مدرسه در کنار مسجد قدیمی پانصدساله «مولانا یعقوب چرخ‌ی» تأسیس شده است. اداره قاضیات هفته‌نامه‌ای به نام «منبر اسلام» دارد که در روزهای جمعه با خط سیریلیک منتشر می‌شود.^۲

در کتاب «دیار آشنا» آمده است که: «مسجد جامع مولانا یعقوب چرخ‌ی» در شهر «دوشنبه» یکی از مهمترین مکان‌های مذهبی این کشور است که یک مدرسه علوم دینی وابسته به مسجد نیز به تعلیم و تربیت طلاب در دوره‌ای سه ساله مشغول است. طلاب این حوزه پس از گذراندن موفقیت‌آمیز آموزش‌های مقدماتی وارد دوره عالی در اداره قاضیات یا امور دینی می‌شوند.^۳

اطلاع یافتیم آقای محمدالله اف محقق تاجیکی که عضو هیئت تحریریه دایرة

۱. [به نقل از دانشنامه ادب فارسی - ادب فارسی در آسیای میانه - جلد اول - ویراست دوم - به سرپرستی حسن انوشه -

سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی سال ۱۳۸۰]

۲. تاجیکستان - رویا منتظمی - مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه چاپ اول ۱۳۷۴ ص ۱۷.

۳. دیار آشنا، نسرین احمدیان شالچی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی - آستان قدس رضوی - چاپ اول ۱۳۷۸ ص ۲۰۲.

المعارف دوشنبه هم هستند؛ تفسیر یعقوب چرخ‌چی را تصحیح و در سال ۲۰۰۶ میلادی در شهر دوشنبه به چاپ رسانده‌اند. متأسفانه اثر ایشان به دست ما نرسید و از بهره‌مندی آن محروم ماندیم.^۱

علم تفسیر

علم تفسیر نویسی علمی است که حقیقت معانی آیات قرآن را به حسب طاقت انسان و به مقتضای قواعد لغوی و صرفی و نحوی و بلاغی عرب بیان می‌کند و در حقیقت مراد خدا را از قرآن آشکار می‌نماید و در مورد مفردات و ترکیبات و معانی آنها و اسباب نزول و ترتیب نزول و توضیح و اشارات و مجملات و تمیز ناسخات و منسوخات و محکّمات و متشابهات از یکدیگر و تفصیل تعریضات و قصصی و حکایات آن بحث می‌کند. غرض و مقصود از این علم معرفت معانی و حقایق قرآنی و فایده‌ی آن حصول قدرت در استنباط احکام شرعیه بر وجه صحیح و موضوع آن کلام الله است.

مرحوم دکتر ذبیح الله صفا می‌نویسند: در آغاز دعوت اسلام برای عرب تقریباً اشکالی در فهم معانی قرآن در میان نبود زیرا قرآن به زبان عربی فصیح و مبین نازل شده و اگر هم اشکالی از پاره‌ی جهات برای صحابه در درک معانی مفردات و ترکیبات یا اشارات و مجملات آن حاصل می‌شد از پیغامبر سؤال می‌کردند و وی توضیحاتی در این موارد می‌داد بدین ترتیب صحابه توانستند معانی و مفاهیم آیات مختلف را که هر یک به تدریج در بیان اصول دین و فرائض احکام و یا به سبب وقایع مختلف و تعیین احکام نازل شده و برخی ناسخ و بعضی منسوخ و پاره‌ای مفصل و دسته‌ی مجمل بوده است، از آن حضرت فراگیرند و شأن نزول آنها را بشناسند. تمامی این اطلاعات از صحابه تابعین نقل شده و همچنان سینه به سینه می‌گشت.

وقتی اسلام از جزیره العرب به سایر نواحی برده شد مردم با دولت و تشکیلاتی

۱. مجله سخن عشق - سازمان ارتباطات و فرهنگ اسلامی، شماره ۳۰ ص ۱۸.

مواجه شدند که براساس احکام قرآنی اداره می‌شد و از این جهت قرآن مصدر تمام استنباطات و احکام آنان گردید و در نتیجه تفسیر و توضیح مطالب آن برای ایشان لازم به نظر آمد و ناگزیر قراء و مفسرین مصدر استخراج احکام و قواعد از قرآن شدند.^۱

چنانکه نقل شده ابتدا تفسیر قرآن به صورت شفاهی انجام می‌گرفت و به صورت روایت بیان می‌شد که در این میان پس از علی بن ابیطالب (ع) ابن عباس از همه مشهورتر است و او را حبرالامه و ترجمان القرآن و رئیس المفسرین لقب داده‌اند و گفته‌اند در نزد شیعیان قدیم‌ترین کتاب تفسیر قرآن منسوب است به امام محمد باقر (ع) است.

تفسیری را هم به ابو حمزه ثمالی از اصحاب علی (ع) نسبت می‌دهند. از میان تفاسیر زیادی که تا پایان قرن سوم نگاشته شده تفسیر «جامع البیان فی تفسیر قرآن» معروف به تفسیر کبیر است از محمد بن جریر طبری. گفته شده که کتب تفسیر به دو دسته یا روش نگارش شده‌اند: کتب علمایی که بر منهج محدثین می‌رفتند مبتنی بر ذکر منقولات بود و کتب آن دسته که بر نهج عقلیین بودند مبتنی بر شرح اجتهادات و تأویلات بوده است.

در قرون بعد علم تفسیر چه در نزد علمای سنت و چه در میان شیعه به ترقیاتی نائل شد. از مهمترین این تفاسیر می‌توانیم به موارد زیر اشاره کنیم:

- تفسیر ابوبکر احمد بن حسین بیهقی (م. ۴۵۸)
- تفسیر ابوالحسن علی بن محمد کیهراسی طبری متکلم و مفسر بزرگ شاگرد ابوالمعالی امام الحرمین جوینی (م. ۵۰۴)
- تفسیر قطب‌الدین رلوندی (م. ۵۷۳)
- تفسیر محمد بن عبدالله بن عربی حافظ (م. ۵۴۳)
- تفسیر محمد بن یوسف الانصاری القرطبی (م. ۶۲۱)
- مفاتیح الاسرار و مصابیح الابرار - ابوالفتح محمد بن عبدالکریم شهرستانی (م. ۵۲۸)
- آثار امام ابو عبدالله فخرالدین محمد بن عمر رازی (م. ۶۰۶)
- تفسیر کشف از ابوالقاسم محمود بن عمر زمخشری خوارزمی (م. ۵۲۸) از ائمه معتزله
- الحقایق - ابو عبدالرحمن محمد بن حسین سلمی نیشابوری (م. ۴۱۲) از تفاسیر صوفیه

۱. تاریخ ادبیات در ایران - دکتر ذبیح الله صفا - انتشارات فردوس - ج ۱ - چاپ هفتم ۱۳۶۶ ص ۶۹

- لطائف الاشارات فی حقایق العبارات - ابوالقاسم عبدالکریم قشیری نیشابوری استوایی (م. ۴۶۵) که تأویل کلمات و آیات در آن بسیار و مطالب و اشارات عرفانی فراوان دارد.
- تفسیر سوره اخلاص حجة الاسلام ابو حامد محمد بن محمد غزالی طوسی (م. ۵۰۵)
- تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار - رشید الدین ابوالفضل میبیدی (۵۲۰)؛ این کتاب تحت تأثیر کتاب تفسیر خواجه عبدالله انصاری تحریر یافته است.
- تفسیر عرفانی «عرائس البیان فی حقایق القرآن» - ابو محمد روزبهان بن ابو نصر شیرازی دیلمی (۵۲۲ - ۶۰۶)
- تفسیر مشهور شیخ ابوالفتوح جمال الدین حسین بن علی محمد رازی از علمای شیعه که تألیف مشهور آن در نیمه اول قرن ششم هجری صورت گرفته است.
- تفسیر معروف ابوعلی فضل بن حسن بن فضل طبرسی معروف به شیخ طبرسی (م. ۵۴۸) از علمای معروف شیعه به نام مجمع البیان
- تفسیر عربی قاضی بیضاوی (قرن هفتم)
- حاشیه بر قسمتی از کشف زمخشری توسط عمر تفتازانی (وفات ۷۹۲)
- تفسیری از نجم‌الدین کبری در ۱۲ مجلد (وفات ۶۱۶)
- تفسیر شبیر از نجم‌الدین دایه (م. ۶۵۴)
- تفسیر الفاتحه از صدرالدین محمد بن اسحق قونوی (صوفی معروف) وفات ۶۷۳
- جامع البیان فی تفسیر قرآن - معین الدین محمد بن عبدالرحمن ایچی صفوی (۸۳۰ - ۸۹۲ هـ) از علمای شافعی مذهب قرن نهم به عربی.
- تفسیر شیعی «جلاء الازهان» تألیف ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی (قرن نهم) مشهور به تفسیر گازر
- حاشیه بر کشف زمخشری توسط میر سید شریف جرجانی (م. ۸۱۶) (ترجمان القرآن)
- تفاسیر ملاحسین واعظ کاشفی (م. ۹۱۰ هـ)
- تفسیر سید علاءالدین علی سمرقندی متوفی در حدود سال ۸۶۰ هجری در لارنده.
- تفسیر محمدیه از شیخ علاءالدین علی بن محمد شاهرودی بسطامی (م. ۸۷۵ هـ)
- تفسیر عرفانی خواجه محمد پارسا «شیخ محمد بن محمود بخاری» از مشایخ نقشبندی که به سال ۸۲۲ در سفر حج درگذشت.
- تفسیر فلسفی علامه جلال الدین محمد بن اسعد الصدیقی الدولتی (م. ۹۰۸ هـ)
- حواشی نوشته شده بر تفسیر انوار التنزیل بیضاوی.

لازم به ذکر است که این شرح‌ها و تعلیقیه‌ها در ایران به دست عالمان شیعی و در بیرون از ایران به دست عالمان اهل سنت و تشیع در سراسر سده‌های هشتم و نهم و دهم و یازدهم فراهم آمده و این دلیل روشنی است بر اهمیت کتاب یاد شده میان مسلمانان اعم از شیعه و سنی، تمام این حاشیه‌ها و تعالیقات به زبان عربی نگاشته شده‌اند.

- تفسیر کنز الدقائق - میرزا محمد بن محمدرضا قمی (۱۰۹۷)
- تفسیر الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز - علی بن حسین لز خاندان ابی جامع (قرن یازدهم)
- تفسیر معین - نورالدین محمد بن مرتضی اخباری (سده یازدهم)
- تفسیر سوره انسان یا سوره الدهر - شمس الدین محمد گیلانی معروف به ملا شمس (سده یازدهم)
- تفسیر مقتبس الانوار من الائمة الاطهار - محمد مؤمن شاه قاسم سبزواری (قرن یازدهم)
- تفسیر مرآة الانوار - ابوالحسن شریف عاملی در دو مجلد (م. ۱۱۳۸ هـ)
- تفسیر برهان - سیدهاشم بن سلیمان بحرانی (م. ۱۱۰۷ هـ)
- زبدة البیان فی براهین احکام القرآن به عربی معروف به آیات الاحکام اردبیلی تألیف احمد بن محمد معروف به مقدس اردبیلی (م. ۹۹۳ هـ)
- آیات الاحکام - میرزا محمد بن علی استرآبادی (م. ۱۰۲۸ هـ)
- مسالک الافهام الی آیات الاحکام - جواد بن سعده کازمینى معروف به فاضل جواد (قرن یازدهم)
- تفاسیر ملا صدرای شیرازی (م. ۱۰۵۰ هـ)
- تفسیر صافی، تفسیر اصفی، تفسیر المصطفی - که به ترتیب مفصل و متوسط و مختصر است از آثار شاگرد مشهور ملاصدرا، ملامحسن فیض کاشانی (م. ۱۰۹۱ هـ)
- تفسیر شاهى یا آیات الاحکام - میر سید ابوالفتح محمد بن ابو سعید حسینی شریفی (م. ۹۵۰ هـ)
- تفسیر منهج الصادقین - ملا فتح الله بن ملا شکرالله کاشانی (م. ۹۸۸ هـ)
- تفسیر ترجمه الخواص - علی بن حسن زولری (۹۶۶ هـ)
- تفسیرهای عرفانی از خواجه محمد بن محمود دهلری.
- لطایف غیبی و عواطف لاریبی تألیف احمد بن زین العابدین عاملی (قرن یازدهم) به شیوه متکلمان.^۱

از قرن دوازدهم به بعد نیز تفسیرهایی بر قرآن مجید نگاشته و تحریر یافته‌اند که از ذکر آنها خودداری نموده تنها به دو تفسیر بسیار مهم در دوره معاصر اشاره می‌نماییم که عبارتند از:

۱. تفسیر المیزان، تألیف مفسر نامی شیعه مرحوم علامه طباطبایی (ره) در ۲۰ مجلد به زبان عربی که ترجمه این تفسیر به زبان فارسی توسط سید محمدباقر موسوی همدانی و تحت نظر و تأیید علامه طباطبایی تهیه و به چاپ رسیده است.
۲. تفسیر نمونه، زیر نظر آیت الله مکارم شیرازی و به قلم جمعی از نویسندگان در ۲۷ جلد به زبان فارسی.

خوآنندگان محترم برای آشنایی بیشتر با منابع و مأخذ تفسیری و سیر تفسیرنگاری می‌توانند به «قرآن کریم» (ترجمه، توضیحات و واژه‌ها) از بهاءالدین خرمشاهی - انتشارات نیلوفر - انتشارات جامی - تهران ۱۳۷۴ مراجعه نمایند.

۱. برگرفته از تاریخ ادبیات ایران، دکتر ذبیح‌الله صفا، انتشارات فردوسی، ۸ مجلد، ۱۳۶۶.

ترتیب و شیوه نگارش این تفسیر

ویژگی های نسخه ای که ما از آن استفاده کرده ایم در پایان کتاب مذکور است. این نسخه در ۲۰۸ صفحه ترتیب یافته که صفحه پایانی مربوط به شرحی است که ناشر هندی بر کتاب نگاشته است. متأسفانه این نسخه غلط های چاپی فراوانی داشت که اصلاح کردیم.

صفحه اول نیز به عنوان کتاب، سال چاپ و ذکر نام افرادی که در نشر آن دخالت داشته اند اختصاص یافته و در حقیقت اصل تفسیر از صفحه ۲ شروع می شود. مفسر ابتدا به تفسیر سوره الفاتحه پرداخته و پس از آن به ترتیب، سُور زیر را تفسیر می نماید:

سوره ملک - سوره القلم - سوره الحاقه - سوره المعارج - سوره نوح - سوره الجن -
سوره المزمّل - سوره المدثر - سوره القيامة - سُورَةُ الدَّهْرِ - سوره المرسلات - سوره النبأ -
سوره النازعات - سوره عَبَسَ - سوره الكورت - سوره الانفطار - سوره المطففين - سوره
الانشقاق - سوره البروج - سوره الطارق - سوره الاعلی - سوره الغاشية - سوره الفجر -
سوره البلد - سوره الشمس - سوره الليل - سُورَةُ الضُّحَى - سوره الم نشرح - سوره التین -
سوره العلق - سوره القدر - سوره البینه - سوره زلزلت - سوره العاديات - سوره القارعه -
سوره التكاثر - سوره العصر - سوره الهمزة - سوره الفیل - سوره قريش - سوره الماعون -
سوره الكوثر - سوره الكافرون - سوره النصر - سوره تبت - سوره الاخلاص - سوره الفلق -
سوره الناس.

و اما روش و شیوه چرخى در تفسیر خود هم بر منهج محدثین استوار است و هم در جای جای کتابش روش عقلیین را به کار گرفته که بیشتر مبتنی است بر شرح نظرات و تأویلات او که در مجموع تفسیر او را باید نمونه ای از تفاسیر گردآوری شده دانست.

مؤلف در تفسیر آیات اینگونه عمل می کند که ابتدا با ذکر آیه به معنای تحت الفظی آن می پردازد و سپس از دیدگاه علم صرف و نحو عربی جایگاه و معنا و مفهوم کلمات

و ترکیبات را شرح می‌دهد. این شیوه گاهی به صورت شرح یک کلمه از آیه و گاه با شرح قسمتی از آن و گاهی هم با بیان کل آیه انجام می‌پذیرد. ذکر آیات مشابه و احادیث مرتبط با آیه مورد نظر از دیگر ویژگی‌های این تفسیر می‌باشد.

تکیه مؤلف بر تفاسیر گذشتگان بویژه تفسیرهای مهمی مثل کشاف در شرح آیات مشهود و بارز است به گونه‌ای که می‌توان گفت یعقوب چرخى تفسیرش را بر پایه نقل و نوشتار تفاسیر دیگر بنا نهاده؛ اما از آن جایی که او گرایش خاصی به بعضی افکار و اندیشه‌های دینی و عرفانی دارد، سعی کرده اندیشه‌ها و تفکرات مورد نظر خود را در نگارش تفسیرش اعمال نماید.

شیوه بسیار مطلوب و قابل توجهی که چرخى در نگارش تفسیرش به کار برده و می‌توان آن را از محسنات بسیار مهم این کتاب دانست استفاده از اشعار و ابیات فارسی و عربی متناسب با مباحث مطرح شده می‌باشد. به نوعی می‌توانیم تفسیر چرخى را ترکیبی از نظم و نثر بدانیم بویژه اینکه اعتقاد خاص نویسنده به مولوی باعث شده ابیات فراوانی از مثنوی مولوی و نیز سنایی غزنوی چاشنی کلام او شود و کتاب او را خواندنی‌تر و دلنشین‌تر نماید. ذکر ابیات عربی نیز ضمن اینکه تسلط نویسنده و آگاهی او را با این زبان آشکار می‌سازد باعث تقویت کلام و استحکام بیشتر سخن او گردیده است.

نکته قابل توجه دیگر آن است که مفسر در مواردی که شرح آیات کوبنده قرآن علیه کافران را بیان می‌دارد، با ذکر جمله *نعوذ بالله من ذلك* از خداوند پناه می‌جوید و گاهی با ذکر دعا طلب یاری و استمداد از ذات باری تعالی برای خود و مؤمنان و عاشقان می‌نماید مثلاً در پایان تفسیر سوره فاتحه می‌نویسد:

«الهی ما را از عاشقان جمال و جلال خود گردان.»

و یاد در پایان سوره فجر آنجا که می‌گوید اگر مؤمن چیزی از قرآن خوانده باشد نور او گورش را منور و فراخ گرداند می‌گوید:

اللهم ارزقنا.

شاید بتوان گفت تفاوت عمده‌ای که تفسیر چرخى با دیگر تفاسیر دارد این است که او در پایان قسمت‌هایی از تفسیر آیات و یا در پایان سوره‌ها با بیان این عبارت: نصیب تو آن است که...

یا:

نصیب درویش آن است که...

چکیده‌ای از شرح و تفسیر آیات یا سوره را به شیوه پند و اندرز و تذکر برای مخاطب ذکر می‌کند که بسیار از نظر دریافت عقلی و شناخت ذهنی و پذیرش قلبی تأثیرگذار می‌باشد و از نظر اخلاقی یکی از شیوه‌های پسندیده‌ی بیان حقیقت همین است یا به عبارتی بهترین راه ارائه اخلاق عرفانی و دینی این شیوه می‌باشد. این قسمت از تفسیر چرخى شباهت زیادی به تفسیر نوبت سوم کشف الاسرار میبیدی دارد.

برای مثال، در پایان قسمتی از تفسیر سوره عَبَسَ می‌گوید:

نصیب تو این است که بر فقیران صالح کرم کنی و به ایشان تقرب جویی، هر که به طلب علم باطن مشغول باشد دائماً او از جمله اهل حق باشد.

در پایان قسمتی از تفسیر سوره علق آورده:

نصیب واعظ در امر معروف و نهی منکر این است که در کار خود استوار باشد و از دشمن نترسد تا حق تعالی معین و ناصر باشد.

در پایان سوره بروج آورده است که:

نصیب درویش این است که تا تواند دعای بد نکند بر دشمنان خود و محبت و عداوت خلق را از حق تعالی ببندد و شکر گوید که از منکران نیست. نصیب عارف این است که در بلاها صبر کند و به انکار منکران متغیر نشود و دعای بد برایشان نکند.

بیمار شود عاشق الا که نمی‌میرد   مه گرچه شود لاغر استاره نمی‌گردد

ص ۲۵

نصیب عاشق این است که رضای محبوب جوید اگرچه طلب او را نهایت نیست هر دو عالم را به عاشق عرض کند التفات به آن نکند.

نکته قابل توجه دیگر ذکر داستان‌ها و حکایت‌های متعدد در میان تفسیر است. بدین گونه که مؤلف هر جا که لازم دیده است متناسب با موضوع و محتوای آیه یا آیات ماجراهای مربوط به آنها را هم به صورت شأن نزول و هم به شیوه مستقل بیان نموده مثلاً ذکر داستان حضرت صالح (ع) یا حضرت یونس (ع) یا فرعون به طور مستقل از این نمونه‌هاست.

از نظر ادبی شیوه نگارش چرخى شکل خاصی ندارد جز اینکه همان شیوه نویسندگان قرون هشتم و نهم را پی گرفته و همان پراکندگی‌های نوشتاری آثار آن روزگار در نوشته او هم از نظر سبکی و هم از نظر لغوی به چشم می‌خورد. اما آنچه که در نوشته چرخى خیلی بارز و آشکار است اینکه افعال معمولاً در پایان جمله می‌آیند ولی جملات از ساختار منظم و مرتبی برخوردار نیستند و او سعی دارد با تغییر جای فعل، نوعی دگرگونی یا تنوع در شکل نوشتاری خود ایجاد نماید که گاه در این راستا نویسنده سجع آفرینی نموده سخنش را نیز آهنگین می‌نماید:

«هر محمدی (ص) را ابوجهلی باید که باشد و ابوبکر نیز باید.» م ۱۵۵
 «هیچکس کاری نکند از نیکی و بدی مگر به خواست حق تعالی.» م ۱۳۶
 «حکمت واجب بودن خواندن سوره‌ی فاتحه در هر رکعت از نماز این باشد که دائماً باید که بنده طالب وصال بود و راه عاشقان را جوید تا از ایشان باشد.» م ۸
 «بنده چون گناه کند و حق تعالی بر وی نیکی کند و نگیرد بر وی این استدراج است و جزای مکر اوست و اگر بگیرد وی را به عذاب تا توبه کند عنایت اوست.» م ۲۲

گاهی مشاهده می‌کنیم که نویسنده لغات و واژگانی نو و بدیع آفریده که این امر را می‌توان از ویژگی‌های بسیار مثبت نوشته تفسیری او دانست. خلق کلمات، ترکیبات و واژگان نوپدید هر نثری را زیبا و دلنشین می‌سازد.

سخت‌رونده - سخت‌بازدارنده - سخت‌بدخوی - پگاه‌تر - نرم‌نرم - پخته‌گدایان - تباه‌کار - کلان‌تران - کودکان از ترس قیامت پیران شوند - فراخ‌شاخ سیاه - نیک‌بخش‌اینده بدکرداران - ناگردندگان - فرمان‌شود - مال بسیار زیادشونده - گوش‌داشت - میل‌کرد - اقرار به زبان نبرد.

نویسنده مضاف بر اینکه در متن از شرح و توضیح تفاسیر گذشتگان بهره می‌برد در حاشیه اثر خود نیز از برخی منابع استفاده کرده و در تکمیل گفته خویش موضوعات مرتبط را در حاشیه صفحات بیان نموده است.

از نظر نگاه عقیدتی و اندیشه‌ی اعتقادی باید گفت یعقوب چرخ‌چی اگرچه در نگارش این تفسیر چراغ فرقه نقشبندیه را که تعلیم یافته آن است فراروی داده اما هرگز چوب تعصب را در دست نگرفته و قصد طرد و انکار گروه دینی خاصی را ندارد بجز چند مورد اندک او کاملاً آزادانه عمل کرده و تفسیرش را یکسویه ننوشته. اعتقاد او به خلفای راشدین و توجه او در جای جای تفسیرش به ویژگی‌ها و صفات والای مولای متقیان علی (ع) کاملاً مشهود و بارز است بخصوص اینکه تأثیرپذیری او از مولوی در ابیاتی که ذکر می‌نماید و چند ماجرای که از علی (ع) نقل می‌کند گواهی بر این موضوع است برای نمونه در صفحه ۱۳۸ کتاب خود آورده است:

«از امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه روایت کرده‌اند که ایشان چند بار غلام خود را آواز داد و چند بار شنید و غلام آواز نمی‌داد امیر از وی پرسید که چرا جواب نمی‌گویی؟ گفت: مرا اعتماد است به کرم و عفو تو که مرا نخواهی زد. امیرالمؤمنین علی (ع) گفت: تو را آزاد کردم چون اعتماد به کرم من کردی.»

توجه چرخ‌چی به ذکر نام‌های خدای تعالی و تأکید بر شرح و بیان آنها از ویژگی‌های دیگر تفسیر اوست و مانیز با ذکر شرکی از او که بر سوره فاتحه آورده این نوشتار را با نام و یاد خدا به پایان می‌بریم.

«علما گفته‌اند که مرالله تعالی را سه هزار نام است و از این جمله هزار نام است که فرشتگان می‌دانند و بس و هزار دیگر را پیغمبران می‌دانند و بس و سه صد نام وی در تورات است و سه صد در انجیل و سه صد در زبور و نه نام در قرآن است و یک نام است که جز حضرت حق کسی آن را نمی‌داند و بازگشت معنی آن سه هزار نام به این سه نام است:

بسم الله الرحمن الرحيم پس هر که این سه نام بداند و خدای تعالی را به این نام بخواند گویا که خدای تعالی را به آن سه هزار نام یاد کرده است.»*

والله ولی التوفیق

حسنعلی محمدی (تهران بهمن ۱۳۸۶)

* خوانندگان گرامی می‌توانند جهت کسب اطلاعات بیشتر در خصوص اسما و صفات الهی، مراجعه نمایند به کتاب: فرهنگ جامع اسماء الهی (آسمانگر)، تألیف دکتر حسنعلی محمدی، چاپ دوم، انتشارات فراگفت، قم، ۱۳۸۶.

مرکز تحقیقات کامپیوتر و علوم اسلامی